

Т.С. ЕЛІОТ У РЕЦЕПЦІЇ ГРИЦЬКА ЧУБАЯ: ГЕНЕТИКО-КОНТАКТНІ ТА ТИПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Бачук А.О.

Інститут філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Досліджено впливи творчості американського поета Т.С. Еліота на ідейно-художні параметри творчості Г. Чубая. Здійснено зіставний аналіз поем «Порожні люди» Т.С. Еліота і «Відшукування причетного» Г. Чубая. Виявлені та проаналізовані спільні для обидвох авторів образи-мотиви.

Ключові слова: «витіснене покоління», рецепція, міфопоетика, образ-міфологема, архетип, міфологічний хронотоп.

Постановка проблеми. Вплив представника «високого» модернізму Томаса Стернза Еліота на подальший розвиток американського та європейської літературного процесу є беззаперечним фактом. Світоглядні риси, що виявили себе на художньо-змістовому рівні, можна простежити і у творчості Грицька Чубая – одного з чільних поетів львівського андеграунду 1970-х рр., представника так званого «витісненого покоління» (термін Івана Андрусика), до якого належали також Т. Мельничук, В. Голобородько, М. Воробйов, В. Кордун, О. Лишега та ін. Пасіонарна поетика «витісненого покоління» не могла існувати в рамках неприйняття монотипного стилю мислення, що й спричинило фізичне витіснення поетичного скарбу митців з літературного процесу України. Це призвело до внутрішньої міграції, а відтак до посиленої самозаглибленості, саморефлексійності, що й наділило лірику генерації «найтоншими емоційними рухами, грою нервів, мінімізованими спостереженнями» [1, с. 5]. Грицько Чубай серед інших своїх поетичних побратимів – чи не найгерметичніший автор, джерела творчості якого, особливо в ліро-епічних жанрах, важко осмислити поза зв'язком із найважливішими тенденціями світової модерністської поезії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Грицька Чубая неодноразово ставала об'єктом дослідження таких, зокрема, літературознавців, як Д. Кравець, Я. Поліщук, Л. Статкевич, К. Москалець, В. Кауфман та ін. Об'єктом зацікавлення авторів ставали загальні питання поетики Г. Чубая, особливості індивідуально-авторського стилю тощо. В компаративному аспекті творчість Г. Чубая не досліджувалася.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Звичайно, поет існував не поза традицією, та опору для своєї творчості шукав насамперед у знахідках митців «високого» модернізму. Відтак є досі не зrealізована в українському літературознавстві необхідність відчитати типологічні паралелі і впливи на представників «витісненого покоління», зокрема Грицька Чубая, творчості західноєвропейських та американських представників «високого» модернізму, зокрема Т.С. Еліота.

Мета нашої роботи передбачає аналіз особливостей рецепції творчості Т.С.Еліота українським поетом та зіставлення поем «Порожні люди» Т. С. Еліота та «Відшукування причетного» Грицька Чубая на формально-змістовому рівні.

Виклад основного матеріалу. Хоча плеяда митців «витісненого покоління» досить розмаїта, Грицько Чубай вирізняється з-поміж усіх виявом «активності, «агресивності», різноспрямованості запитів до світу, у присутності, хоч здебільше неявній, віддаленій, широкого громадянського поля закорі-

неності поетичних мотивів, у музикальності вірша, артистичності голосу, а подекуди й театральності антуражу – беручи під кутом зору естетичності» [1, с. 36]. Серед основних ознак його поетичного стилю – герметизм, інтертекстуальність (у формі алюзій та ремінісценцій), відсутність заангажованості (як політичної насамперед, так і будь-якої релігійної, соціальної), вільна версифікація, сюрреалістичні деталі, універсальність поетичних ідей і смислів.

Будучи культурно інспірованим ідеями західного мистецтва, Грицько Чубай визначив для себе беззаперечних авторитетів. Згадки про плеяду його улюблених митців у спогадах залишили Юрко Кох, Володимир Кауфман, Микола Рябчук, Віктор Морозов та ін. Саме від них дізнаємося про літературні впливи та уподобання Чубая.

«Своє 18-ліття зустрів я на підлозі Грицькової кімнати під стіною з портретами Езри Павнда, Томаса Стернза Еліота і Григорія Чубая. Очевидно, господареві імпонувала трійця «цих найкращих у світі поетів», як він любив принагідно зауважувати», – згадує Юрко Кох [6, с. 259]. Про намагання «не відставати» від європейського поступу в умовах тотальних обмежень художник пише: «Дискусії та суперечки в його хаті велися навколо творчості Еліота, Павнда, Сильвії Плат, ми слухали музику європейського рівня, ми намагалися, попри всі совдепівські перепони, доторкнутися душею до всього найсвіжішого, авангардового, модерного» [6, с. 267]. Про представників високого модернізму, які справили вплив на естетичне осердя поетичного доробку Грицька Чубая йдеться і в спогадах Володимира Кауфмана: «Одним з найбільших поетичних захоплень Грицька того часу був Езра Павнд. Певна річ, інформація про знаного у світі поета, якого практично не друкують в СРСР, доходила через незначні московські публікації, але головню через польські джерела. Грицько, старший за нас, доволі добре був обізнаний з поетичним доробком Павнда і розповідав нам про нього не раз. Потім таким самим захопленням Грицька був Томас Стернз Еліот» [4, с. 301].

«Хоча сам поет не залишив якихось теоретичних обґрунтувань або рефлексій з приводу власної творчості, пам'ять сучасників зберегла спогад про напрочуд промовистий жест. На стіні поетового помешкання висіли портрети Езри Павнда, Томаса Стернза Еліота і самого Григорія Чубая, «цих найкращих у світі поетів», як зауважував господар. Цим жестом Чубай самотужки, без зайвих маніфестів і декларацій, визначив власне місце та відповідний контекст приналежності – і визначив їх безпомилково. Самі по собі маніфести не створюють літературних течій, не засновують дискурсу; єдиним формотворчим у цьому плані чинником залишаються виключно поетичні та прозові тексти,

і якраз «Марія», поруч із «Відшукуванням причетного» та «Говорити, мовчати і говорити знову» дозволяє беззастережно зарахувати Григорія Чубая до найвидатніших представників високого модернізму в українській літературі», – стверджує К. Москалець [9, с. 24].

Такі свідчення вказують на необхідність дослідження впливу цих літературних постатей світового масштабу на естетику, ідейні засади та настанови, тематику, поетику творів Грицька Чубая.

Намагаючись осягнути постать Грицька Чубая, К. Москалець приходиться до висновку: «У творах Чубая перегукуються не так поодинокі слова чи образи, як плідні для розмислювання філософські ситуації, тому «Відшукування причетного» без труднощів потрапляє до відповідного контексту не надто вже й неоглядного ряду творів, де автори, такі як Малларме, Рільке або Т. С. Еліот намагаються упритомнити собі й читачеві більш ніж затажний, нескінченний стрибок у небуття, що ним є кожне перебування в безплідній землі, кожне самогубство і кожний недоконаний спосіб смерті» [9, с. 15].

Про можливе джерело натхнення поета – естетику творчості Еліота – стверджує також Ю. Андрухович у відкритій лекції про Грицька Чубая: «Попри всю кількість інтерпретацій, особисто для мене – це те, що могло бути нав'язано Еліотом (а може, й ні, але в будь-якому разі портрет на стіні висів). По суті це поема про пошук сенсу існування. Тут є поворот до релігійності, в чому теж можна побачити вплив Еліота, який був католицьким поетом, що після навернення прагнув послідовно декларувати свій католицизм в антирелігійну добу» [2].

Щоб продемонструвати такі очевидні і не дуже впливи, стислому зіставному аналізу піддаємо найпоказовіші поеми авторів – «Порожні люди» Т.С. Еліота та «Відшукування причетного» Грицька Чубая. Серед поем «Безплідна земля» (1922), «Порожні люди» (1925), «Великопісна середа» (1930) саме друга в цій своєрідній трилогії найбільш конденсовано містить у собі основну ідею цих творів. Спільними ознаками, що дають підстави для аналізу, є загальний настрій поетичних творів, гносеологічно-онтологічна парадигма поетичних шукань авторів, система образів-міфологем та ряд формальних елементів, які, щоправда виконують різні функції.

На формальному рівні, який насамперед кидається у вічі, спостерігаємо і спільне, і самобутнє як на рівні паратекстуальних елементів, так і на рівні архітекtonіки. Звертаючи увагу на назви поем, помічаємо, що «Порожні люди» – назва багатозарова, що виникла, ймовірно, із поєднання назв творів «Порожня земля» В. Моріса та «Зламани люди» Р. Кіплінга; натомість «Відшукування причетного» – оригінальна. У поемі «Порожні люди» очевидний медитативний первень, тоді як подієвість та сюжетність – ознака «Відшукування причетного», проте саме лаконічність у висловленні, швидка зміна переднього плану та фону зображення створює в поемі не менш дієвий ефект навіювання. Сама назва поеми «Відшукування причетного» закладає основу розуміння теми твору – трансцендентних пошуків екзистенції і тих, хто до неї причетний. У творі Еліота відсутній мотив пошуку, а сама поема ніби світлина, на якій відображений завмерлий («жести без рухів») світ з людьми, які не достойні і не прагнуть вищих матерій. В обох поемах відчутна атмосфера Дантової «Божественної комедії»: в Чубая – своєрідна мандрівка задля віднаходження себе та власної автентичності (воскресіння душі, її переродження), в Еліота – похмура та песимістична стилістика Чистилища і Пекла.

Візуально впадає у вічі наявність в тексті поеми «Порожні люди» епіграфу, тлумачення якого дає нам ключ для роз'яснення складних метафізичних образів.

Архітекtonіка «Порожніх людей» проявляє себе у поділі на 5 невеликих розділів. Поема Грицька Чубая не має такого поділу, проте є графічний прийом – виділення деяких слів та фраз великим шрифтом, що акцентує увагу на необхідному, а також зближує фокус зображення. Спільною ознакою для обох порівнюваних творів є форма вільного віршу – верлібру, «Відшукування причетного» вирізняється відсутністю розділових знаків.

Динамічна канва ліризованих сюжетів обох поем розгортається навколо ключових, домінуючих антитезових мотивів – життя-смерть, афектація-автентика, невідання-усвідомлення.

Міфопоетика – основа творів Т.С. Еліота та Г. Чубая. «Раціоналістична експериментаторська гра з традиційними міфами та їхніми різноманітними богословськими та філософськими інтерпретаціями, з прихованими цитатами, з асоціаціями додаткових відтінків сенсу і фонетичних співзвуччя» [7, с. 344] – спосіб використання міфопоетичного Еліотом. У творчості Чубая віднаходимо архетипи, які зачіпають народно-міфологічні прапервні слов'янського світовідчуття. В Чубая звернення до міфопоетики інтуїтивне, в Еліота – раціональне, як результат пошуків універсального методу для письменницької майстерності.

У «Відшуванні причетного» та «Порожніх людях» є типологічно споріднена система міфологем, серед яких найчастіше зустрічаються образи-міфологеми зорі, вітру, дерева, попелу та ін.

Образ небесного світила у поемі «Порожні люди» («Як одвічна зоря... єдина надія порожніх людей»), як у «Відшуванні причетного» («одна невидима зоря...сам її нам не вистачає далеко попереду щоб до неї іти...щоб до неї повертати») символізує «божество або помічників божества» [11], щось сакральне-стале, що є мірилом справжності, духовності та своєрідним дороговказом для «спустошених людей».

Дерево – це посередник між світами: між «безплідною землею» та виміром, де знаходиться зоря («Порожні люди»); між реальним світом, де усі «нарочито існуючі», містичним безчассям, де відбувається самоідентифікація та самоусвідомлення «цілого гургу самовбивць», та іншим потойбічним світом, куди вони потрапляють після воскресіння.

Цікавим і показовим є образ попелу у творах Еліота і Чубая. Попіл, що «сидить» за плечима в кожного із самогубців, актуалізує давні уявлення про Фенікса, що відроджується з попелу в поемі «Відшукування причетного». Цей образ концептуальний для поеми «Великопісна середа» Т.С. Еліота, проте це своєрідне нагадування про конечність буття: «Пам'ятай, о людино, що прах ти и в прах повернешся» (Кн. Буття, III, 19).

Попіл – універсальний концепт для творчості Еліота. У «Чотирьох квартетах» попіл «у старого на рукаві» свідчить про конечність життя. У розділі «Літл Гілдінг» є подібні мотиви, що й у «Відшуванні причетного»: блукання, двійництва, штучності (зокрема мови), відчуженості душі та тіла, циклічності часу. Можна зробити висновок про подібність символічної образності, до якої апелюють автори, щоб проявити свої внутрішні метаморфози та творити поетичну дійсність.

Фінал блукання «порожніх людей» відбувається «там, де потоки струмують широкоплинно». Двійники з «Відшукування причетного», знайшовши міс-

це для очікування вирішення їхньої долі, слухають «як вчиться плакати вода ще не навчилася бути солоною». Оскільки вода завжди була «першоречовиною, із якої народжуються всі форми і в яку вони повертаються внаслідок катастрофи чи поступового регресу», «контакт з водою завжди передбачає очищення та відновлення» [12].

Цікаві паралелі можна побачити і в образі-міфологемі смерті. «В Еліота міфологема смерті-воскресіння парадоксально перетворюються у мотив неможливості і небажання «воскресіння» на мертвій «безплідній землі», в яку перетворився світ» [7, с. 360]; смерть у Т.С. Еліота означає не лише фізичний етап переходу в іншу форму існування; це символ загибелі старого світу [10, с. 238].

Ще на початку поеми «Відшукування причетного» Грицько Чубай оприлюднює саму причину метафізичних пошуків та саморефлексій ліричного героя – неможливість його власного існування, переходу до майбутнього через виплакування «вчорашньої сльози». Далі есхатологічну естафету продовжують «душа самогубця» та її «двійник». Ліричний герой зникає з поля зору тому, що діалог антагоністів у формі «звинувачення» – «оправдання» відбувається вже в ірреальному світі, у позачасі, десь у «спазматичній захолодій лінії» між життям та смертю, у своєрідному Чистилищі. Навіть якщо ці перипетії відбуваються не у внутрішніх глибинах його Самості, то він лишається причетним, адже суд відбувається над ним. Обидва супротивники прибувають до місця діалогу на «кониках», образи яких в українському фольклорі є медіатором між світом мертвих і живих [3, с. 524]; «двійник» на глинянім (з реального, предметного світу), а «душа самогубця» на «сивім конику диму» (ймовірно, з потойбічного). Кількість двійників зростає, бо збільшуються суперечності, вагання, самозвинувачення.

Герой поеми «Порожні люди» – суспільство, цивілізація, людство. Спочатку оповідь ведеться від першої особи однини («ми», що переходить в «я»), тобто, коли послугуватися нараторологічною термінологією, наратор гомодієгетичний в екстрадієгетичній ситуації. У «Відшуванні причетного» – гетеродієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації (тобто, розповідає історію, в котрій він не виконує функції персонажа). Проте, це лише експліцитна ознака («він», «вони» тощо); насправді ці метафізичні пошуки – це авторова самоідентифікація.

Апелювання до біблійного світу, зокрема у формі алюзій та цитат, викликає думку про пошук спасіння у вірі. Проте, якщо Еліот обрав релігію як засіб зберегти духовність, для Еліота шлях до Бога це служіння та покаєння (внутрішнє, а не зовнішнє) «порожніх людей», то Чубай бачить його як «шлях до самого себе, кризь самого себе, так само, як істин-

ний шлях до людей – це теж дорога кризь власну душу» [8, с. 55]. Міфосвіт поезії Чубая схиляє до думки про його пантеїстичне світлобачення.

Ще один ключовий момент, який вимагає бодай побіжного роз'яснення, – художній хронотоп та образ часу в поемах. «Нерозривність художнього хронотопу в міфологічній моделі світу обумовлена архаїчним уявленням про те, що значимість простору проявляється тільки в зв'язку зі співвіднесенням його з певним відрізком часу» [5, с. 394], тому міфопоетичний континуум пов'язаний не лише з часом, а і з героями, образами, речами. Саме тому в поемі «Відшукування причетного» ми відчуваємо рух часу – через покадрову зміну образів, що знаходяться у фокусі, через динаміку, перебіг думок та ідей, символів та архетипів, що замінюють одне одного, додаються, множаться. Натомість у «Порожніх людях» вектор часу направлений на обов'язкове майбутнє (профетичний мотив), це, швидше за все, розповідь про те, що станеться з «порожніми людьми», адже міфопоетичне дозволяє витворювати свою модель часу та його плину.

На думку М. Моклиці, в епоху модернізму «процес творчості стає процесом самоусвідомлення, вигадани герої – засобом опосередкованого самовираження» [8, с. 46], тому саме настрої та фінали поем свідчать про світовідчуття поетів. Кульмінаційним у «Відшуванні причетного» стає очікування самовбивць, за плечима у яких попіл. Саме тому самогубці блукають у цьому метафоричному безчасі: відродження можливе лише тоді, коли минуле пережите і забуто. Попіл, що за їхніми спинами, – та сама невиплакана сльоза на початку поеми. Проте душі можуть відродитися, як колись це відбулося із сином Божим. Автор дає таку надію у вигукові «ХРИСТОС ВОСКРЕС!», спроектувавши спасіння Ісуса Христа на кожного, хто «нарочито існує». Еліотовий безальтернативний фінал – «Світ кінчається саме так» – не дає можливості сподіватися на відродження у цьому світі. Поет стверджує, що «очі воскреснуть» (тобто, людина стане мудрою та свідомою сакрального) «в королівстві присмерку та смерті».

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз поем «Відшукування причетного» Г. Чубая та «Порожні люди» Т.С. Еліота довів ідейно-естетичну подібність поем. Це свідчить про філософський вплив авторитету Еліота на українського митця. Спільним методом для творення літератури є міфологічний (міфопоетика). Проте система архетипів в Чубая та Еліота різномірного характеру: архетипи українського поета сягають народно-поетичних основ та праукраїнських первнів, натомість в Еліота – універсальні, що охоплюють релігійну сферу та багатозарову, насамперед урбаністичну західну культуру.

Список літератури:

1. Андрусак І. Про птахів «затиснутих дощами», або що існує у «проміжку між травами» / Іван Андрусак // Поети «витісненого покоління». – Харків : Ранок, 2009. – С. 3–39.
2. Андрухович про Грицька Чубая : конспект лекції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chytomo.com/news/andrukhovich-pro-gricka-chubaya-konspekt-lekicii>
3. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
4. Кауфман В. Грицько Чубай і Львів / В. Кауфман // Чубай Грицько. Плач Єремії. – Львів : Кальварія, 1998. – С. 300–304.
5. Коркішко В.О. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту / В.О. Коркішко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. XXIII, ч. 1. – С. 388–395. – Бібліогр.: 7 назв. – укр.
6. Кох Ю. Віднайдені файли / Юрко Кох // Чубай Грицько. Плач Єремії. – Львів : «Кальварія», 1998. – С. 253–263.
7. Мелетинський Е. Поетика мифа / Е. Мелетинский. – М. : «Наука», 1976. – 407 с.
8. Моклиця М. Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика / Марія Моклиця. – Луцьк : Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1998. – 416 с.
9. Москалець К. Поезія Григорія Чубая / Константин Москалець // Чубай Г. П'ятикнижжя. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2013. – С. 5–27.

10. Статкевич Л. П. Интертекстуальність як засіб творення амбівалентного світосприйняття ліричного героя в поемах Т.С. Еліота / Л. П. Статкевич // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. VI. – Т. 6. Ч. 2. Художня література в контексті культури. – С. 235–242.
11. Тресиддер, Джек. Словарь символов [Електронний ресурс] / Джек Тресиддер ; пер. с англ. С. Палько. – М. : ГРАНД : Фаир-Пресс, 1999. – Режим доступу: http://royallib.ru/read/tresidder_dgek/slovar_simvolov.html#0
12. Элиаде, Мирче. Трактат по истории религии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eliade.ru/voda-i-simvolika-vod.html>

Бачук А.А.

Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

Т.С. ЭЛИОТ В РЕЦЕПЦИИ ГРИЦЬКА ЧУБАЯ: ГЕНЕТИКО-КОНТАКТНЫЕ И ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

Исследовано влияние творчества американского поэта Т.С. Элиота на идейно-художественные параметры творчества Г. Чубая. Осуществлен сопоставительный анализ поэм «Полые люди» Т.С. Элиота и «Отыскание причастного» Г. Чубая. Выявлены и проанализированы общие для обоих авторов образы-мотивы.

Ключевые слова: «вытесненное поколения», рецепция, мифопоэтика, образ-мифологема, архетип, мифологический хронотоп.

Bachuk A.O.

Lesia Ukrainka Eastern European National University

T.S. ELIOT IN THE RECEPTION OF HRYTSKO CHUBAI: GENETICS-CONTACT AND TYPOLOGICAL ASPECTS

Summary

The article deals with the impact of works of the American poet T. S. Eliot on the ideological and artistic parameters of works of H. Chubay. The research implements the comparative analysis of the poems «The Hollow Men» by T. S. Eliot and «The Search for the Accomplice» by H. Chubay. The image motifs common to both authors have been revealed and analysed in this article.

Keywords: «ousted generation», mythopoetics, image-mythologem, archetype, mythological chronotope.

УДК 821.112.2(436)-1.09"19"

ПОЕТИКА САКРАЛЬНОГО У ЗБІРЦІ ПАУЛЯ ЦЕЛАНА «МАК І ПАМ'ЯТЬ»

Брикса О.С.

Інститут філології та журналістики

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Досліджено вияви поетики сакрального, її особливості у дебютній збірці П. Целана «Мак і пам'ять». Закцентовано на структурних, тематичних, ідейних виразниках категорії сакруму, проведено паралель між священним як категорією буття homo religious та вектором світобачення. Наголошено на ієрархії сакральних відчуттів за концепцією Р. Отто.

Ключові слова: сакральное, герметизм, замовляння, заклинання, ієрархія сакральних відчуттів.

Постановка проблеми. П. Целан – німецькомовний поет єврейського походження, творчість якого сприймається неоднозначно: активна проєкція особистих переживань на загалом дуже герметичний текст-рефлексію, сповнений символів та алюзій, а також інтертекстуальна природа целанової творчості роблять його поезію важкими для осмислення. На нашу думку, найдоречніша методологія, завдяки якій можна адекватно прочитати творчість автора, – поєднання зусиль герменевтики, рецептивної естетики та семіотики. Саме їхня сукупність дає можливість максимально повно осмислити поетичну манеру автора та особливості його світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри все, творчість П. Целана неодноразово ставала об'єктом зацікавлення ряду дослідників, серед яких Г. Гадамер, А. Гріцман, А. Вольський, О. Подлісець-

ка та ін., а також найбільш уважний український читач відомого автора П. Рихло, автор монографічного дослідження про творчість австрійського поета як інтертекст.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Малодослідженим є аспект поетики сакрального у творчості П. Целана, що і визначило актуальність роботи. Сакрум, священне, сакральне як самостійне явище досліджували також П. Флоренський, Р. Отто, М.Еліаде, Х. Ортега-і-Гассет, П. Рікер, Е. Левінас, С. Зенкін, І. Набитович та ін. Поетична мова – доказ злиття «духу» та «літери» воедино. Саме у слові відбивається істинність сакрального як категорії релігії, філософії та світовідчуття. Поетика сакрального на рівні структури замовлянь, молитов, заклинань тощо, ремінісценцій, алюзій має вияв і в поезії. Бажаючи пояснити себе,